

ЭРНДЖЭНЭ КОНСТАНТИН

Дуурагын мөлтөр агьариг дүүрэгээр эвдэд, гурвадар дөтөн самолете хумхл цагьан уулин гатц хая үзгдэд, шуугад давад одихана. Хамааран адгьдэж повхын чиги мөлдгдх. "Кеня" гисн темдгн чиги үзгдхш. Нургьдэж ар үзг аюта нислднй.

Вознесеновск детдомин хаша дотр олн зүсн, орс, хальмг сөмрү көвүд, күүкд дала. Зармьн хоорндан мячк шивдэд хавлднн, зармьн футбол көлбөн цокад көлвөрүлэд көблдн.

Цань, терэин шил гатц, олн зүсн торгын утгар, алн мисхлэр, кесг зүсн намч гаргьдэд, зег хатхлалд, дууллад суусн күүкд үзгднй.

Седклднэ зовлигь уга, севркэднэ заг уга. Саиснь цуг күнд, санандан орсан дасдг, бичгн маргсн—өнр—оскннэ төрскн ээджтэ, цөснэ дуурнь, цуснэ өткн багьчудин байрта джигьднэ дала.

Элднй эн төвкнүн таарта джигьднэ өдр болгын эвдлгн, эн эзэн зальгын "элэ" болсн—эвдх, шатах хамхлхнн седклэр эргэд нислддг немшин самолетмуд болв.

Агьарин у агьуд самолетин дуураг соньсн эк болад баян бичгн Хар Күүкн, үкл цагчч немшин самолетас үрдн элкэри дарад, далдх санатагьар "цаагн аашна", гартн, бултгн гндж, номан хаяд, өдртэн кесг, кесг гүүгьд оркна.

Хортна хурлгын самолетс, күүкд шуугад давад одихана. Хар Күүкн лакад шинэс күүклян цуглуудж авад, агаан саак кевэри цөкрлэн уга Эрмдэжтэ уха орлгч сургьжан дасхна.

"Эн немшин фашистр шигтс: улач, махч, кү дүүлх, үч эвдх, олн амт бийиннэ дмэд оруудж авад, мухлалар селдж йовх улс. Тегэд чиги, адитн төвкнүн баясн өрчлн тал даягьар дэврэд цовлгнэ эн.

Болв мана орн-нутг, өнр селхнэ, баяхтэ, зертэ-зевтэ. Нун бийн көндэхлэ хара баш угавдн, хяру өгч чадьдн.

Зуг бидн эвэр баяхд ик дурга улсвдн. Мана Советин орн-нутгт багдж баях олн сэй кели амтс цуг нийцнхгүү, таарта. Амин сакүл болсн Коммунистичек партин үнн чик итклтэ гардварин олн сэй джиргьд, өнр кишт хардн ноолддж йовна.

Эн өдр болгын деерягьар шисдг самолетсар болхла, мана самолетс хурдн, гавшун болн холч. Удл уга эдгнн, шлгэс шуурулси гегс кевтэ, геран темцэд зулцхас гигьдэд Совинформбюрон сүл зэньг соньсхтл Хар Күүкн көвүдтэн өдр болгын цайлгннй.—

Мана советин церг гентки дэврэд немшин цергас Севастополь балгэс булагьд авч! — гнгэд ур Левитан келэд оркхлэ эн көвүдин зүркн байрар буслад, раднон өмч нег, негнанын көл ишклдэд, репродукторг толгьагьан оруулч баяд гарлалд, күүзүгьан суньхгьдэд, урал. гилддж хяагр.

Кемр Левитан—„Мана церг Харьков балгэс немшт үлдэгьдэд, хооран цухрдж" гнгьдэ оркхлэ, цугьараннь толгьаснь гудилалд, дунь уурлалд, арвн цагьан хургьднэ алыхн таллан зүүмрлэд, арань зууглалд, ач иктэ төрскнлэн харм төрлэд, аврлгт уга фашистриг өршаньгүү уга болдж зүркднэ кинтрлэнй.

Минь тер саамас авн Олдан Сандж толгьачта, модар кесн автоматта—„Киртэ, цустэ көлэри киштгэ мана газр ишкдж үкл авч аашх немшиг хал, Ша!, Кел бэй!"—гндж хоорндан көблддг болхав.

"Юр урлас, зэньгтэ деерягьд гнгэд дэн өбрлдж йовхнч эн өвүдин наадна бийнэ йорлдж үзүлдж баянй. Мел даялх, ноолдхас даву нээдн эднл уга болв гндж директор Эрдшин Лидж өбрдж келв.

—Би нам Санджиг хбри гндж болджанав. Хаагурьягьгүр зер-зев, селм кегьдэ командлад гарал одснь мөлдгдх. Би нам үгүгитн хулгынн хамрац цус гаргьш уга номгын күн болхм гндж мөлдг билэв, энгн дэн өбрлдж йовна гиснч соньсчкэд, шуд оньгдардж олв. Цергт йовгнхн бичкнйи меди уга, эндрн бийднэ гарал йовдх одх байдлгт гнгьдэ келчкэд, Хар Күүкн, унтэ бл-эл, цаасд, дегтрмүд баглад, боогьд арриглал баянй.

—„Номгын күн ношун" гндг үг кели, Лидж джнхнчнн телефг шуурэд авч.

—Бив, э—э, не—не, маньгьдур!—гнгьдэ нүдэн галзулад, босн-хатрад соньсчкэд, телефогьан хайн „белххнн" гнгьдэ гүүгьдэд гарал одв...

Маньгьдурнь, август сарин хойр шинд, 1942 джил, кергтэ бл-элэн, хот-хоолан хойр цар тернд андж авад, асхлалд гарал йовб. Саак „командир" Сандж көвүдэн дэхулад, оgorодтан олад, „немшт илүдхнн орм малмуд илг" гнгьдэ, хашагьинь хамхлалд, үүдин секэд, тарвс, гу, хавг цугьарагьинь таслдж, таслдж хайчкэд, тергнанын ардас цувад гүүлдэи гарчхав.

Хойр пар цармуд адгьдэж йовх баялд уга, Аалм-эк заясн авьясарн, ардан суулян зүрчлчкэд, аргьул чирэд йовчхана. Кесг джилнн туршарт киндж, сургьдлжан өгсн күндтэ багш Хар Күүкн, хая-хая

ӨШРЛГҮН РАССКАЗ

ардан халэгьд, харм төрэд, хамриь күнхгш-дүрэд, хойр хар нүдлэн күч-күрч явад йовна. Тер бийнх мел ардан халэх дурнь күүрд йовна.

Эргад ардан халэгьд оркхлэ, худстэ нур дундан суусн хун мет хошад, гурвал давхр цагьан гермүд дүнгьдлэнй.

Эрг деернь баясн хойр салкнх теермс, зэнясн хагьгьдэ хажан мөлдлэд, — „хамаран оч йовнат? Бидн яахмб?—Не, мөнд йовад, мөнд ирн!" гндж ливэрйри дэйлсн болна. Тинх лтмван тескэ ялдж йовсн булэн нүлмсн теегин шората хаалгь деер мелд, мелд дусна.

Ар, өмнө гарад торлзал гүүлдэж йовсн көвөдтэн, ахсрсн нүлмсн бий үзүлсч гнгьдэ, алычман толгьа деерйн ханчкэд, үзүмүдлэри нүлэн аячлал, анхун йовлдта тергнй өбр өвдгэри хяру хярд йовна.

Керсү көвүн Сандж күндтэ багшан, хаяд гарсн зөбрдэн харм төрэд, хялалд урселж йовхннь мелэд, хаджуднй ирэд: —Тетя, Хар Күүкн, тергн деер гарал суутн! Оскагьтэн устанкват. Бичэ зовтн. Бидн хяру ирхвчн. Киштэ немшүдэс бийгьдн авхдан. Талдиннь төлэ, төрскнннь төлэ толгьагьинь таслх бидн!—гнгьдэ келчкэд, хаалгын хаджуд үргсн керсн таслдж авад, көвөдн командлад, көблдэд, цоктлад гүүж олд.

—Көбрк, сэн амта юмб! „Хяру ирх бидн" гнджэхинь гндж дотран келчкэд, тер үгьарнь бийн йитрулд, серд гнгьдэ салкхавлад санамрл.

Тингэд, арв гар хонт денгьшлэ Нилж көвөн нутг ирчж буурлв. Асргн бөсөн, сургьсн эврэ газр болад баясн геран дэйиэс көлтэ хаяд гарсндан, көвүд, күүкд гундрхлалд, газран санад, немшт гнгьдэ оркхлэ улм өршаньгүү уга ухан төрэд баяв.

Сандж төрүц зүркн дардж тертэн байдгн уурв. Илжл гатлад, Айдрхн көвүдлэ танылад, партизан улс белдлж гаргьдг школ баяхнч соньсв. Эн зэньг Санджид ормдн гөврүн, орндн шөвг болад хатхад баяв.

Эрджкнй Константин 1912 джил Маншин келд нутгт, Багь-Чонса аамг угагь баграк Телеша Эрнджкнйа буда төрсн. Телдэ булнь олн бөсөн учрар, гегснй тельжкнн төлэ, Константин ахиран дахад, бичкнйсн аян малн ард дахн.

Халуу нари, хар салкн, севр теегин агьар багь көвүнй чөсгнч олн-дүсн тодирар асгн. Ам сүүлдн 1931 джил хөбч йовсн Константин „Колхозн тег" гндг зүрүн шулгн „Таньгьчн зэньгтэ" барана. 1932 джил Леджнй Цери гндг нөрттэ хоокри „Күчтэ динлагьн" гндг шүлгнн хураньгүү гаргьла.

Саратовск пединститут дасж баягьд, 1933 джил „Дууч шар хөбч" гндг повесть бичнй. Эрнджкнй Константинйн повесть хальмгнн литератургт ик динлар авч ирсн. Эн повесть—хальмг келэр бичгдсн зүрүн прозаичек произведель баясн.

1931 джил Эрнджкнй Константин СССР-н бичгчирин Совет орүлдэж англн.

Тегүна хөбч нөзг „Оргьмж" гндг повесть, „Теегин өмн" гндг хураньгүү барна. Киросн тускар болн „Алин ач" гндг шүлгү бичнй. Сүүлн цагин эргэд Эрнджкнй Константин „Дууч шар хөбч" гндг повестн яел барг өгкэр белчкв. „Ширалсн" гндг расказнь мана таслгт баралджана. Нөзг „Тегин күүкн" гндг расказ, шин шүлгүшн хураньгүү белджана.

Өмнөк хойр күн ардкесн эд-ийр заалта йовна.

Командир ур Кравченко: „ду тасртн!"—гндж аргьул зэньгчкэд, дурнаварн хялэ-джигьд—„немшүд, өмнөк хойрнь офицермүд. Өбрлдж йовна, командн күйтн!"—гилгьднй Санджин барун гарин хумха хурган автоматн чангт адгьдэв.

Акрмдсн автоматн дун агьарар дүүрнй болдж тартл, күрдгэр шар немш каптан, көк борин көвчгас шувтрад, сыйр деесүрнь сарвлалд уув.

Цулвран унджулсн көк бор, цуурлад, Зунда урууд, цань үлдсн арин хойрнь нааран зулад йрлв.

—Хяарн эдөр; командн уга кел хав? Бос нааран!—гндж ур Кравченко хавтха хар пистул барун гартан бйрсн, бөсв.

—Бив, аштин немшас өшангьин авх гндж ардан үлдсн багштан аян уган өглэв, адгьдэ оркув, мннн гем!—гндж атхр үстэ, бичкн хар көвүн, автоматн орч деерэн блгсн, өмнн прдж зөгсв.

—Адгьдэ йовлг зүркнчн яяхв, арвн долата наснчн яяхв!—гнджигьд—йов! Огьман сольчхатн!—гндж бачм командн өгв. Адгн-шидгн гүүлдэд, ормасн оньгдан орм темцэд йовлж йовтл, холин баран тасрсн цагт, немшүд бүслдж авад, ракет хаяд, шуугулад хав.

Партизад өндр шилвгэ аржацта, өгрэд баясн шарлджта зуухсг орад, немшин аджннчн авхар гачг кевтхэв. Сөбнй өрлэ күүрл хад эргчкэд, шарлджта газрт гал өгв. Түүр шатхла, уругшан зулх гнгьдэ, уру бийдн гарч гетлв.

Олн, шарлджн, буурлалд орн түүмр өрвкйл шавт. Өгкн цагьан уган уру бийд цуглрсн немшүдг уулн болдж бүтэн. Минь тер замд, өрлэ мөлкдэ йовсн Санджд нйрхн салан гүрн харгьв.

—Залус наартн! Түүмрин тал дундагьур орхмн!—гндж зэньгтэ.

—Мел чик, уган өткн деер Санджиг дахтн!—гндж шимдлв.

Санджин селвгэр, салк брж мөлкдэд, саарал гарал олчихав.

Тедүкн гарчкэд, ардан халэхлэ, теегин түүмр тенгьр улаглалд дөрвкнй. Тенд-эндн партизад гегджэх немшүд тодрха үзгднй.

Хялэ цаадксан, аман ангьгьдлад, аарсан авачлалд үлдн гндг тер. Энчн бас өшэ авлгн, өдрэк эндүгьчнч тавлж өгчнйэв,—гндж ур Кравченко хаджудан суусн Санджин даларни тавш.

Түүнэс Манц гатлад, Сарпудин партизадла нийлдж, чидннь улм немв. Тингэд Сандж, цергэ насн иртл партизадла йовад, 1944 джилнн эклчэр хяру Айдрхнд оч, Советин цертг морлв...

...Олн тоомсрта, ончта сэн үзэмдэйтэ болсарн Хальмг таньгьчн Советин дешутат болдж суньгьдэд, таньгьчн күнчгч комитетин цегдгч сессийд ирхэйри—асрмдж өгсн ачта, нанд өврлгь төрүлсн минн багш Хар Күүкн хама баяд болхв гндж күн болгьнас сурв.